

МНОЖИННІСТЬ (ПЛЮРАЛІЗМ) ВИЗНАЧЕНЬ ЗАГАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

**ЗАДОРЖНА Світлана Михайлівна - кандидат юридичних наук, доцент
кафедри європейського права та порівняльного правознавства Чернівецького
національного університету імені Юрія Федьковича**

УДК 341.01

В даній статті досліджується сучасна доктрина міжнародного права, що стосується понять принципів міжнародного права, характерні ознаки принципів міжнародного права, класифікація ознак принципів міжнародного права, види принципів міжнародного права.

Ключові слова: міжнародне право, теорія міжнародного права, загальні принципи міжнародного права, характерні ознаки принципів міжнародного права, класифікація ознак принципів міжнародного права, види принципів міжнародного права.

Характерною рисою існування будь-якої системи права, в тому числі і міжнародного права, є наявність комплексу принципів. Принципи визначають і очолюють усю систему міжнародного права і систему сучасних міжнародних відносин у цілому. Тому для характеристики міжнародного права необхідно виявити та визначити систему його основних принципів. Незмінною істиною, що бере свої витoki з давніх часів, є твердження «*principium est potissima pars cujuscunque rei*» – принципи є найважливіша основа всього. О.М. Січівіца вважає, що, по-перше, принцип є безпосереднє узагальнення досвіду і фактів, результатом яких може бути якась основна думка, ідея, що служить для побудови теорії, і, по-друге, що принцип є закон науки, оскільки в ньому виражаються істотні необхідні відносини дійсності[1; С.77]. Аналогічно і в міжнародному праві принципи являють собою об'єктивно обумовлені основи, відображення об'єктивних умов існування всіх норм міжнародно-пра-

вової системи, що забезпечують внутрішню єдність системи міжнародного права. Як слушно зазначає І.І. Лукашук, юридичну силу принципам надає *opinio juris*, яке виступає як *opinio necessitatis*, тобто усвідомлена необхідність існування визначених норм поведінки[2; С.99].

Проблема принципів міжнародного права завжди була актуальною як у радянській науці[3,4; С.72-84], та і в сучасній українській[5,6,7] і зарубіжній[8,9,10] міжнародно-правовій доктрині. Особливий інтерес до принципів міжнародного права в радянські часи 60-90 років був пов'язаний із прийняттям Статуту ООН. У цей час розроблено основні доктринальні положення про принципи міжнародного права, які навіть на сучасному етапі розвитку кардинально не змінювались. Так, були видані багатотомні теоретичні дослідження, в яких принципам було присвячено окремий том[11,12]. Слід зазначити, що усі теоретичні розробки щодо поняття принципів міжнародного права як радянського, так і сучасного українського періоду характеризуються безліччю визначень принципів міжнародного права, які в основному ґрунтуються на переліченні ряду ознак останніх. Кожне із таких визначень критикується чи заперечується із наведенням конкретних аргументів в рахунок тої чи іншої риси (у першу чергу це стосується ознак імперативності (Е.А. Пушкін[13], М.О. Ушаков[14], Г. В. Ігнатенко[12], О.І. Тиунов[15]), зворотної дії (К.А. Бекяшев[16]), нормативності, універсальності (Баймуратов М.О.))[17].

Така ситуація, як вбачається, є нормальною для науки, однак є досить шкідливою для практики, адже закріплення за принципами ряду тих чи інших ознак прямо впливає на їх дієвість та авторитет у міжнародно-правовій сфері. Крім того, варто зауважити про відсутність єдності у визначенні принципів і міжнародно-правових і національних актах. Так, у Статуті ООН використовується термін «принципи», у Декларації про принципи міжнародного права 1970р. – «основні принципи міжнародного права», у Заключному акті ОБСЄ 1975р. «принципи, якими будуть керуватися держави-учасниці у взаємних відносинах» і т.д.

Метою даного дослідження є виявлення загальних та специфічних ознак принципів міжнародного публічного права та формулювання на цій основі визначення поняття принципів міжнародного права.

Аналізуючи безліч визначень різних авторів і різних епох, можна зробити висновок, що всі вони характеризують (визначають) принципи міжнародного права шляхом надання (присвоєння) їм ряду ознак, що притаманні принципам міжнародного права, як загальнотеоретичному поняттю, принцип права, як нормі міжнародного права, та власне нормам – принципам міжнародного права, тобто в широкому та вузькому розумінні. Однак, як вбачається, для більш чіткого формулювання поняття принципу міжнародного права, як категорії міжнародного права, варто розмежовувати вищезазначені поняття.

Крім того, даючи визначення поняттю принципів міжнародного права, варто перш за все враховувати, що дане поняття включає дві різні категорії:

1. загальні принципи права, визнані цивілізованими націями, або, як їх ще називають, принципи міжнародних відносин;
2. загальні принципи міжнародного права, закріплені в Статуті ООН, Декларації про принципи міжнародного права;
3. спеціальні принципи міжнародного права.

Зазначення загальних принципів права під номером один не вказує на їхнє першочергове значення, навіть навпаки, особливістю цієї групи принципів у міжнародному

праві полягає у їхній другорядній, допоміжній дії, не применшуючи їхньої ролі та значення у загальнолюдському світовому масштабі.

Визначення поняття першої категорії скоріше слід шукати у внутрішньому праві держав, тоді як друга категорія є суто специфічним явищем міжнародного рівня.

У зарубіжній науці міжнародного права також панує думка про те, що принципи є комплексним явищем, щодо якого використовуються різні значення, які повинні бути виділені, щоб уникнути плутанини. У більш сучасних визначеннях говорять про принципи, що застосовуються в якості закону в цілому в національному праві на підставі ст. 38 Статуту ООН. Друге значення розширює поняття принципів, і мають своє походження безпосередньо в міжнародно-правових відносинах, у цьому сенсі, прикметник «загальні» не відноситься до кількох чи багатьох національних правопорядків, але вказує на принципи, які застосовуються, як правило, у всіх випадках відносин, які виникають у міжнародному праві (наприклад, принцип невторчання). У третьому значенні загальні принципи права означають принципи, визнані у всіх видах правовідносин, незалежно від правового порядку, до якого вони належать, будь то національне право, міжнародне право, внутрішній порядок міжнародних організацій або будь-який інший. Ці принципи необхідні для процвітання функціонування правових відносин в організованих суспільствах, як, наприклад, вимога сумлінного і виконання зобов'язань, що випливають з договорів. Нарешті, деякі автори окремо від третьої групи четверту, яку можна назвати принципи юридичної логіки, що визначають правові наслідки, що випливають із взаємозв'язку двох правових ситуацій (наприклад, *jus cogens* переважає над договірним правом). Як видно, з вищевикладеного випливає, що поняття загальних принципів права може ставитися або до принципів, що походять з національного або міжнародного права, або до принципів, що не обмежуються будь-якою конкретною правовою системою і, нарешті, з правилами юридичної логіки.

Серед оголошених у науці міжнародного права ознак досліджуваної категорії можна налічити більше двох десятків, які в сукупності являють собою величезний перелік епітетів, таких як: «основоположні», «загальноприйняті», «імперативні», «правові і не-правові», «високого і найвищого порядку», «керівні начала», «основні», «найбільш узагальнені», «у концентрованій формі», «універсальні», «загальнообов'язкові», «вищої політичної, моральної та юридичної сили», «стабільні», «програмні», «авангардного регулювання», «найважливіші», «головні ідеї», «головні цілі», «корінні», «комплексні», «взаємообумовлені», «особливої юридичної сили», тощо.

На думку А.М. Колодія, така багатоманітність епітетів щодо одного поняття легко пояснити, адже «термін «принцип» походить від латинського слова «*principium*», яке означає основні, найзагальніші, вихідні положення, засоби, правила, що визначають природу і соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості»[18; С.12.].

Однак усі можна умовно, на нашу думку, поділити на чотири групи:

- ті, що вказують на походження принципів міжнародного права;
- ті, що проявляють їхню сутність (зміст);
- ті, що вказують на їхнє функціональне призначення;
- ті, що характеризують юридичну силу принципів міжнародного права.

До першої групи ознак можна віднести об'єктивну обумовленість принципів, вираження ними закономірностей розвитку міжнародно-правових відносин, що є результатом суспільної практики, історичність принципів, стабільність та динамізм принципів тощо.

Принципи міжнародного права не є нормою, що виникла спонтанно в результаті рішення суб'єктів міжнародного права, не є продуктом позитивного законотворення, вони є результатом історичного, позитивного існування та розвитку реально існуючих суспільних відносин, явищем природно-правовим та об'єктивним, динамічним та стабільним.

До другої групи – принципи є незаперечними, найважливішими властивостями міжнародного права, що проявляються у концентрованій формі у вигляді ідей, начал, положень, правил, норм тощо.

Втілюючи головний ідейний зміст міжнародного права, принципи слугують ідейною основою функціонування і розвитку міжнародного права, вони поєднують нормативну та ідейну складові у своєму змісті. Таке поєднання знаходимо і в зарубіжній доктрині міжнародного права[19;S.9].

До третьої групи відносимо критерій правомірності (законності), визначення ними змісту норм міжнародного права, наділення суб'єктів міжнародних правовідносин правами та обов'язками, заповнення прогалин, програмність, взаємна обумовленість та ряд інших.

Принципи міжнародного права ніби фіксують усе необхідне в минулому, сучасному та майбутньому часі, увібравши в себе увесь позитивний досвід минулих поколінь, безпосередньо наділяючи суб'єктів правами та обов'язками чи заповнюючи вакуум у правовому регулюванні, вони з успіхом регулюють відносини сучасності та містять базис для майбутнього перспективного розвитку норм усього міжнародного правопорядку.

Принципи міжнародного права є комплексним явищем, що діє у повній взаємодії та взаємообумовленості, зокрема в Декларації про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р., зроблено такий наголос: «При тлумаченні і застосуванні викладені вище принципи є взаємопов'язаними, і кожний принцип повинен розглядатися в контексті всіх інших принципів». Формулювання єдиного правила поведінки може впливати зі змісту декількох принципів (наприклад, принцип незастосування сили доповнюється принципом мирного вирішення спорів), тому вважається, що порушити один принцип міжнародного права неможливо, при недотриманні одного з принципів порушується уся система основних принципів міжнародного права.

До четвертої групи варто віднести універсальність, імперативність, загальність,

закріпленість у системі міжнародного права в якості норми, нормативна визначеність, основоположність, загальнообов'язковість, перевага над іншими нормами міжнародного права, тощо.

З моменту закріплення світовою співдружністю держав у Статуті ООН; у Декларації про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р., у Заключному акті Наради з питань безпеки та співробітництва у Європі 1975 р. і в ряді інших міжнародних документів, жоден суб'єкт міжнародного права не заявив, що він їх не визнає, що є доказом загальноновизнаності, перевіреної часом.

Загальність же принципів виявляється у правах та обов'язках, що в них закріплюється, безвідносно до суб'єктів міжнародного права, вони є обов'язковими для всіх суб'єктів міжнародного права, якщо останні правомочні здійснювати відповідну правосуб'єктність.

Перевага над іншими нормами міжнародного права закріплено у ст. 103 Статуту ООН, ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., у Віденській конвенції про право міжнародних договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 р., згідно з якими норми міжнародного права не можуть суперечити основним принципам міжнародного права, інакше вони не можуть мати правових наслідків і не підпадуть під захист міжнародного права. Основний принцип міжнародного права може бути змінено або скасовано тільки новим принципом.

Якщо взяти три перших групи ознак, то виявиться, що всі вони характеризують принципи міжнародного права, саме як категорію права взагалі, тоді, як остання визначає їхню специфіку та роль саме в системі міжнародного права. Згадані ознаки в більшості випадків являють собою перелік епітетів, що характеризують одну сторону (ознаку) принципів міжнародного права.

Найбільш дискусійним у науці міжнародного права є ознаки, які віднесені нами до останньої групи, що у більшості випадків

пояснюється також неоднозначно вирішеною проблемою ієрархії, системи принципів міжнародного права. Зокрема, колектив авторів – Буткевич В.Г., Мицик В.В., Задорожній О.В[5;С.191]. – заперечують усі принципи міжнародного права є універсальними нормами. Практика засвідчує також наявність регіональних принципів (наприклад, принцип непорушності державних кордонів). Окремі вчені висловлюють думку про існування партикулярних (локальних) принципів міжнародного права. Щодо імперативності як невід'ємної властивості міжнародно-правових принципів, то не всі з них або принаймні деякі з них у повному обсязі є імперативними нормами[5; С.191].

Отже, термін «принцип міжнародного права» може уточнюватись чи деталізуватись в залежності від сфери його застосування та функціональної спрямованості.

Враховуючи те, що принципи міжнародного права є полісистемним комплексом принципів сучасного права, основних та спеціальних принципів міжнародного права, варто користуватися визначенням принципів міжнародного права, яке б охоплювало усю множинність принципів цієї полі системи.

На основі вище проаналізованого можна запропонувати наступне. Принципи міжнародного права в широкому розумінні – це полісистемний комплекс основоположних норм, що сформувалися в результаті узагальнення об'єктивно-існуючої суспільної практики міжнародних відносин певної історичної епохи з метою визначення правомірності змісту норм міжнародного права, заповнення прогалін у міжнародному праві чи безпосереднього наділення суб'єктів міжнародного права правами та обов'язками, що в цілому забезпечує цілісне функціонування міжнародного правопорядку.

Принципи міжнародного права у вузькому розумінні – це норми притаманні саме міжнародній правовій системі, що діють на різних рівнях (універсальні, регіональні, спеціальні, галузеві, партикулярні, інститутів міжнародного права).

Міжнародне право, як самостійна правова система, має власні основоположні принципи, які в доктрині прийнято називати

«основні принципи міжнародного права».

Основні принципи сучасного міжнародного права можна визначити як його загальновизнані норми, що мають найбільш важливе значення для забезпечення нормального функціонування міждержавної системи і, відповідно, для вирішення міжнародних проблем. Таке визначення знайшло підтвердження у рішенні Міжнародного суду 1974 р. у спорі між США і Канадою про кордони в заливі Мен, у якому вказується, що слова «принципи і норми» виражають одну і ту ж саму ідею, а саме, що термін «принципи» означає правові принципи, тобто він включає норми міжнародного права, і що застосування терміну «принципи» виправдано, оскільки мова іде про більш загальні і фундаментальні норми[20;С.160].

У юридичній літературі вживаються поняття «загальні принципи права» та «загальновизнані принципи права», при чому одними авторами вони розглядаються як синоніми, іншими – як різні за змістом. Так і у вітчизняній, і в зарубіжній літературі застосовуються різні терміни: «принципи права», «загальні принципи права», «загальновизнані принципи», «основні принципи», при цьому їм дається різне, а іноді прямо протилежне тлумачення[21;С.69].

Цікаво, що в англомовному тексті Статуту Міжнародного Суду ООН пункту «с» ст. 38, використовується формула «general principles», переклад якої можливий у двох варіантах: «загальні принципи» або «головні принципи». Здається, найбільш автентичним є переклад «загальні принципи», оскільки до терміну «головні принципи» ближче англійський аналог «main principles». За змістом термін «загальні принципи» сьогодні тяжіє до поняття «загальні принципи глобальної юридичної системи», тому що ці принципи є загальними дійсно для всіх суб'єктів усіх систем права. Термін «головні принципи» більш адекватний поняттю «jus cogens generalis» (основні принципи міжнародного права). Однак, у будь-якому випадку, якщо порівняти терміни «загальні принципи» і «головні принципи», безперечно ясно, що різниця явищ, що ними охоплюються а) у місці, що займається в ієрархії норм (позначають норми різного виду)

і б) у правовій сфері (полі) дії норм, але не в формі (об'єктивуються або в писаній, або в неписаній формі). Крім того, в англомовній доктрині останній чверті ХХ ст. (Rosalyn Higgins, наприклад[22;P.21]) основні принципи міжнародного права позначають терміном «jus cogens generalis», де «generalis», цілком ймовірно, вживається в значенні «основні», так як «cogens» (когентність) означає «переконливість з ухилом в неспростовність», тобто імперативність[23;С.101].

Основні принципи міжнародного права – це загальновизнані, універсальні, імперативні норми, що мають перевагу перед іншими нормами міжнародного права, оскільки є їхнім ядром (критерієм законності), які у своїй органічній взаємодії та взаємозв'язку утворюють внутрішню нормативну основу всієї системи міжнародного права. Варто наголосити, що основні принципи є загальнообов'язковими й імперативними, інакше вони не можуть бути основними і є спеціальними. Отже, як виявляється, проблема визначення поняття основних принципів міжнародного права полягає не в запереченні чи обґрунтуванні окремих його ознак, а у формуванні переліку чи віднесенні кожного конкретного принципу до основних принципів міжнародного права, що, у свою чергу, є предметом самостійного наукового дослідження. Категорія принципу міжнародного права увібрала в себе загальні риси притаманні принципам права внутрішньої правової системи, та мають особливі спеціальні риси міжнародно-правового характеру, притаманні саме нормам міжнародного права.

Література:

1. Сичивица О. М. Методы и формы научного познания. / О. М. Сичивица – М.: Издательство «Высшая школа», 1972. – 95с.
2. Лукашук И.И. Нормы международного права в международной нормативной системе / И.И. Лукашук. – М.: «Спарк», 1997. – 322с.
3. Алексидзе Л.А. Некоторые вопросы теории международного права. Императивные нормы. Jus cogens. / Алексидзе Л.А. – Тбилиси: Изд-во Тбилисского университета, 1982г. – 403с.

АНОТАЦІЯ

У даній статті досліджується сучасний стан доктрини міжнародного права про визначення поняття принципів міжнародного права, характерні риси принципів міжнародного права, аналізуються види принципів сучасного міжнародного права.

SUMMARY

This article explores the modern doctrine of international law on the definition of principles of international law, the characteristics of principles of international law, analyzes types of principles of international law.

4. Пушмин Э.А. О понятии основных принципов современного общего международного права / Э.А. Пушмин // Советский ежегодник международного права, 1978. – М.: Наука, 1980. – С. 72-85.

5. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії: Підручник / За ред. В. Г. Буткевича. – К.: Либідь, 2002. – 608с.

6. Сергієнко Н.М. Застосування норм міжнародного права органами конституційної юрисдикції (європейський досвід): Дис. на здоб.наук. ступ. канд. юрид. наук. 12.00.11 / Н.М. Сергієнко; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2004. – 228с.

7. Тимченко Л.Д. Міжнародне право: Підручник / Л.Д. Тимченко. – Харків: Консум, Університет внутрішніх справ, 1999. – 528 с.

8. Lammers J.G. General Principles of Law Recognized Civilized Nations, in: Essays on the Development the International Legal Order in Memory of H.F. Panhuys (1980).- 53-75.

9. Herczegh G. General Principles of Law and the International Legal Order. – Budapest, 1969. – 129p.

10. Friedmann W. The Uses of «General Principles» in the Development of International Law, AJIL, Vol. 57. – (1963). – P. 278-299.

11. Курс международного права: в 6 т. / А.С.Бахов, Р.А.Бобров и др.; гл. ред.: Ф.И.Кожевников, В.М.Корецкий и др. – М.: Наука, 1967 – . Т.ІІ: Основные принципы современного международного права. – 1967. – 331с.

12. Курс международного права: в 7 т. Т.2.: Основные принципы международного права. / Г.В. Игнатенко, В.А. Караташкин, Б.М. Клименко и др.. – М.: Наука, 1989. – 240 с.

13. Пушмин Э.А. Мирное разрешение международных споров. Международно-

правовые вопросы / Э.А. Пушмин – М.: Междунар. отношения, 1974. – 173 с.

14. Ушаков Н.А. Невмешательство во внутренние дела государств. / Н.А. Ушаков – М.: Междунар. отношения, 1971. – 168 с.

15. Тиунов О.И. Общепризнанные принципы и нормы международного права и правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации. / О.И. Тиунов // Правовое обеспечение межгосударственной интеграции. Сборник статей. Отв. Ред. Ю.А. Тихомиров, В.И. Лафитский. – Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации. – С. 195-215.

16. Бекяшев К.А. Международное публичное право. / К.А.Бекяшев.- М.:Проспект, 2003.- 640 с

17. Баймуратов М.О. Міжнародне публічне право / М.О. Баймуратов. – Х.: Одиссей, 2008. – 704 с.

18. Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02 / А.М. Колодій / Київ. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 1999. — 36 с.

19. Graefrat V. Zur Stellung der Principien im gegenwartigen Volkerrecht. Berlin. 1968.

20. Каламаркян Р.А. Мигачев Ю.И. Международное право. / Р.А. Каламаркян, Ю.И. Мигачев // Учебник. – М.: Изд-во Эксмо, 2004. – 688с.

21. Новикова Л.А. Общие принципы и нормы международного права в системе российского публичного права: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01/ Л.А. Новикова / Москва, 2001. – 230с.

22. Higgins R. Problems and process International Law and how we use it. – Oxford: Clarendon press – 1998. – 269p.

23. Луткова О.В. Основные концепции источников международного права: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10/ О.В. Луткова/ Москва, 2004. – 196с.